

KUR'AN'DA HİLM KAVRAMI

Serpil BAŞAR*

Özet:

Kur'an'da hilm kavramı, Allah'ın kulları ile olan ilişkisinde ve insanların birbirleriyle olan ilişkisinde ortaya çıkan bir kavramdır. Ahlak ve zihin açısından ele alınabilir. Allah'ın özelliği olarak hilm, kullarına karşı yumuşak davranışlı ve merhametli demektir. Ancak Kur'an yorumlarında özellikle Allah'ın günahkar kullarına karşı ceza vermek için acele etmemesi olarak ele alınmıştır. Hz. Peygamber de hadislerinde yumuşak huylu olmayı tavsiye etmiş, bu özelliğe sahip olanları övmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hilm, İslam, Cehl, Akıl.

The Concept of Gentleness in the Qur'an

Abstract:

The concept of gentleness is revealed in the Qur'an when addressing the relationship between God and His servants and that which people have with one another. It can be considered through morality and intellect. Gentleness, as a feature of God, means He is compassionate and gentle towards his servants. Interpretations of the Qur'an have especially noted that God does not rush to punish servants who are sinners. The Prophet of Islam, through hadith has also recommended people to be gentle in nature, and has praised those who are gentle.

Key Words: Qur'an, Gentleness, Islam, İgnorance, Intellect.

* Dr., İzmir İl Müftülüğü-Uzman Vaiz

GİRİŞ

“Kur’an’a baştan sona hilm ruhu hâkimdir.”

T. İzutsu

Hilm kavramı, Yüce Allah (c.c.)’ın kullarına karşı muamelesinde ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde dikkat çeken bir ahlak ve zihin kavramıdır. Bizi bu kavramı araştırmaya yönlendiren asıl neden ise, İzutsu’nun Kur’an’da Allah ve İnsan kitabındaki, “Kur’an’a baştan sona hilm ruhu hâkimdir.”¹ cümlesidir. İzutsu, cahiliye ve İslam kavramlarını incelerken, cahiliye kavramının semantik analizinde İslam öncesi kullanımında hilmin ceahl kavramının zıddı olduğunu ifade etmiş ve hilmin İslam sonrası dönemde tam olarak İslam kavramını karşıladığına temas etmiştir.² I. Goldziher de, cehalet ve hilm kavramlarının bir karşılaştırmasını yapmıştır.³ Makalemizde amaç; hilm kavramını lügat ve tefsir kaynaklarında ele almak ve bu Kur’an kavramının anlaşılmasını sağlamaktır.

1- “Hilm” ve Lügat Anlamı

Klasik lügatlerde hilm (حلم); genellikle yumuşak huylu, halim-selim olmak anlamına gelen bir sıfat olarak ele alınmıştır. Halil b. Ahmed, hilmin Arapça (حلم) “h-l-m” kökünden gelip, (حليم) halim olarak yumuşak huyluluk anlamına gelen bir sıfat olduğunu, bu sıfatın Allah için kullanıldığında ise, sabır anlamına geldiğini ifade ederken,⁴ İbn Manzur, hilmin akıl anlamına geldiğini, çoğulunun ahlâm (احلام) ya da hulûm (حلولم) olduğunu, (حلم) “halume”nin “yumuşak oldu” anlamına geldiğini, bu sıfatın Allah için kullanıldığında ise, “sabur” yani “çok sabırlı” demek olduğunu söylemiş,⁵ Cürçani, hilmi öfke anında sakin olmak ve zalime verilecek karşılığı ertelemek olarak açıklamıştır.⁶ İbn Düreyd el-Ezdi, hilmi (طيش) düşüncesizliğin zıttı olarak belirtmiş,⁷ Isfehâni, nefsi tutabilmek, öfke ve heyecana kapılmamak olarak açıklayarak, Hz. İbrahim’in hilm sahibi oluşundan hareketle bunun kişideki hilm gücüne bir işaret olduğunu söylemiştir.⁸ Zebidi’ye göre ise, hoşgörü, yumuşak huyluluk,

1 Dr. Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 204.

2 İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 187-206.

3 Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, (Almanca’dan çev. C. R. Barber and S. M. Stern), London 1967, s. 201-208.

4 Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu’l-Ayn*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 351.

5 İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Daru’l-Mearif, Kahire trs. II, 979, 980.

6 Ali b. Muhammed eş-Şerifi’l-Cürçani, *Kitabu’t-Ta’rifat*, Beyrut 1985, s. 98.

7 Ebu Bekir Muhammed b. El-Hasen b. Düreyd el-Ezdi, *Kitabu Cemhereti’l-Lüga*, byy. 1344, II, 188.

8 Rağıb el-İsfehâni, *el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut trs. s. 129.

ağır başlılık, usluluk gibi anlamlardadır.⁹ Zemahşeri ise, hilm sahibinin halim olarak nitelendirildiğine ve bunun aynı zamanda akıl sahibi olmaya da işaret ettiğine dikkat çekerken,¹⁰ Tahanevi, hilmin mutmain bir nefse ait bir sıfat olduğunu, öfke anında hareket etmeyip, sakin olmaya işaret ettiğini söylemiştir.¹¹ Halim Türkçede ise, tabiatı yavaş olan, yumuşak huylu,¹² uysal, sessiz-sakin,¹³ sert olmayan¹⁴ anlamlarına gelmektedir. İzutsu, hilmin vücutta görünen belirtisinin vakur olmak ile mümkün olduğuna dikkat çekerek, tarz ve hareket asaleti ile hilmin vakur olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹⁵

Buna göre hilm; yumuşak huyluluk, sabır göstermek, tahammül etmek, öfke anında kendini tutmak ve vakur olmak, gücü yettiği hâlde intikam almaktan kaçınmak anlamına gelmektedir. Hilm sahibi olmak genel ifadeyle; yumuşak huyluluk ve tahammülkâr bir üslup ile davranışlara yansıyan olumlu bir özelliktir. Halim olarak nitelendirilmek için, birkaç özelliğin bir arada bulunması ve bunların özüm senerek davranışa dönüşümünün gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle öfke ve zulüm görme esnasında ortaya çıkması yönüyle, uygunluk gerektiren bir davranış biçimi olması önemlidir. Hilm, aynı zamanda akıl anlamına gelmesi yönüyle bir zihin kavramıdır.

2- İzutsu'nun "Cehl-Hilm" Kavramlarını Karşılaştırması

İzutsu'ya göre hilm; öncelikle cehaletin zıddıdır. Bu sebeple hilm, İslam ahlakının karakteristik erdemi; saldırganlık, serkeşlik gibi anlamı dolayısıyla cehaleti de cahiye devri ahlakının karakteristik ifadesi olarak sayılmıştır.¹⁶ Hilmde sabır, sekinet ve vakar vardır. O, öfkeye, ihtiraslara ve bencil duygulara hâkim olarak ağır başlı davranmak demektir. Fakat asla güçsüzlük ve onursuzluktan kaynaklanan bir acizlik göstergesi değildir.¹⁷ Bir insanın Müslüman oluşu da, her şeyden önce bencillikinden ve kendi gücüne güvenmekten vazgeçip, alçak gönüllü, halim-selim bir kul olarak Allah'ın huzurunda durmayı ifade eder.¹⁸

9 Muhammed Murtaza ez-Zebidi, *Tacu'l Arus bi Serhi'l-Kamus*, c. III, s. 324, Mısır trs.

10 Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 210.

11 Muhammed Ali et-Tahanevi, *Mevsuatü Keşşafî Istalahatı'l-Fünuni'l-Ulum*, Lübnan 1996, I, 706.

12 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 318; Şemseddin Sami, *Kamusî Türki*, byy 1318, 2. Baskı, II, 558.

13 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, II, 1157; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara 1981, s. 387.

14 Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe Sözlük*, Pars Yayınevi, İstanbul 1971, II, 992.

15 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 197.

16 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 203.

17 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 203.

18 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 190.

İzutsu'ya göre üzerinde konuşulacak bir diğer konu hilm-güç ilişkisidir. Bu konuda şöyle der: “Halim o kimsedir ki, duygularını frenlemesini bilir, ne olursa olsun canını sıkmayıp sakin kalmasını bilir. Ancak yapılan bu açıklamalar, hilmin pasif bir özellik olduğu şeklinde yanlış fikre götürebilir. Tersine, ruhun öyle aktif ve olumlu gücüdür ki, insan onunla kendisini şaşkına çevirecek olan ihtirasına gem vurabilir.¹⁹ Yine şöyle der: “Gücün olmadığı yerde hilm yoktur. Hilm, başkalarını idare edenlerin vasfıdır, başkaları tarafından yönetilenlerin vasfı değildir. Yaradılış bakımından zayıf ve güçsüz olan kişiye kızdırıldığı zaman ne kadar sakin durursa dursun o zayıftır, halim denmez. Halim o kimsedir ki, istediği zaman her şeyi yapabilecek kuvveti olduğu hâlde onu dizginler, ona hakim olur. Kendisini zorbalıktan alıkoyacak güce sahiptir.”²⁰ “Ancak çoğu zaman kibarlığından dolayı zayıf kimsenin hilm *göstermesi ile gerçek* hilm sahibi ayırt edilemeyebilir. Hilm ile zayıflığı ayırt edememek, dinî düzeyde Mekkelilerin İslam’a karşı tutumlarında da kendisini göstermiştir. Müslümanlara göre Mekkeliler, halim ile güçsüzlükten ileri gelen zayıflığı birbirine karıştırarak yanılıyorlardı.”²¹

İzutsu'nun yaptığı bu karşılaştırmanın aynısını Mehmed Akif'de de görmek mümkündür. O, yaşadığı çağı doğru okuyan, noksanları gören, yapılması gerekenleri madde ve manevi yönleriyle duyuran bir Kur'an mütefekkeri ve şair olarak hilm-güç ilişkisine “Zulmü Alkışlayamam” adlı şiirinde şu şekilde değinmiştir:

“Yumuşak başlı isem kim dedi uysal koyunum,

Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum.”²²

Şair, hiç kimsenin yönetimi altına girmeyeceğini açıkça ifade ettiği bu dizelerde, yüksek sesle zulme hayır diyerek, yumuşak tabiatın hayır demeye engel olmadığını ortaya koymaktadır. Akif'e göre, onurlu ve güçlü biri olarak yaşamının yolu, gerektiğinde doğru bildiğini söylemekten geçen bir duruştur.

Buna göre halim, kendi üstünlüğünün ve kuvvetinin farkındadır. O hâlde hilm, zayıflık ve acizlik işareti değil, tam tersine kudret ve kuvvet işaretidir.

3. Arap Şiirinde Hilm

Tefsir ilmi için Arap şiiri önemli bir kaynaktır. Bir kavramın şiirdeki kullanımının araştırılması, kavramın o dilde kullanımındaki farklı boyutlarına dikkat çekmeyi

19 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 192.

20 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 195-196.

21 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 197.

22 Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, Asım, (şerh: Ömer Rıza Doğrul), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1974, 9. Baskı, s. 400.

sağlar. Bu tespit, kavramın Kur'an'daki kullanımının doğru anlamını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bu amaçla hilm kavramını ele alan şu şiir örneklerini verebiliriz:

el-A'ş'a şu beytinde hilmî akıl olarak ele almıştır:

ورثت دهما دونكم وارئ حلومكم معار

“Sahip olmadığınız pek çok şeyi miras aldım, görüyorum ki sizin akıllarınız da ödünç verilmiştir.”²³

Hamase'de yer alan Emevi Şairi Salih b. Cinnah el-Luhumi şu beytinde ise cehl-hilm karşılaştırması yaparak şöyle demiştir:

لئن كنت محتاجا الى الحلم اننى الى الجهل فى بغض الاحايين احوج

“Senin hilmle ihtiyacın var ise, benim de bazen cehle ihtiyacım var.”²⁴

Görüldüğü üzere, hilm bu şiirlerde akıl anlamı ile yer almış ve bir zihin kavramı olarak geçmiştir. Ayrıca cehl-in zıddı olarak, cahilde görülen davranışların tam tersi olan bir davranış biçimi olarak ifade edilmiştir. Buna göre hilm, Arap şiirinde akıl olarak bir zihin kavramı ve cehl-in zıddı olarak da bir ahlak kavramıdır. Cehalette görülen tüm olumsuz özelliklere karşı, hilm olumlu davranış özelliklerini içinde barındıran genel bir ahlak özelliğidir.

4. Kur'an'da “Hilm” Kavramının Kullanımı

Kur'an'da hilm, halim (حليم) olarak 8 yerde,²⁵ kane'nin haberi şeklinde mansub olarak 3 yerde,²⁶ hilmin çoğulu hulüm (حلولم) olarak 2 yerde,²⁷ ahlam (احلام) olarak 2 yerde,²⁸ ahlamuhum (احلامهم) olarak 1 yerde²⁹ toplam 16 yerde geçmektedir.³⁰ Hilm Kur'an'da, rüya,³¹ yumuşak huyluluk³² ve Esmâü'l-Hüsna'dan el-Halim şeklin-

23 A'ş'a Beni Kays b. Sa'lebe, *Divanu'l-A'ş'a*, s. 98.

24 El-Basriyye, *el-Hamase*, Beyrut trs. I, 15.

25 Bakara, 2/225, 235, 263; Âl-i İmran, 3/155; Nisa, 4/12; Maide, 5/101; Tevbe, 9/114; Tegabun, 64/17. Bkz: Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut bty. s. 216-217.

26 İsrâ, 17/44; Ahzab, 33/51; Fatır, 35/41. Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 217.

27 Nur, 24/58, 59; Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216.

28 Yusuf, 12/44; Enbiya, 21/5; Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216.

29 Tur, 52/32; Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216.

30 Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216-217.

31 Yusuf, 12/44.

32 Hud, 11/75, Saffat, 37/10.

de Allah'ın kullarına karşı hoşgörüsünü ifade eden bir kavram olarak görülür.³³ Şimdi bu ayetleri inceleyelim:

4.1. Yüce Allah (c.c.)'in el-Halîm İsmi

Kur'an'da Yüce Allah (c.c.)'in el-Halîm olarak nitelendirilip, halim oluşuna işaret eden ayetler bulunmaktadır. Ancak mutlaka başka bir ismiyle birlikte geçtiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Şöyle ki; “Allah gafurdur, halimdir.” olarak; Bakara, 2/225³⁴, Bakara, 2/235³⁵, Âl-i İmran, 3/155³⁶, Maide, 5/101³⁷, “Allah halimdir, gafurdur” olarak; İsra, 17/44³⁸, Fatır, 35/41³⁹ ayetlerinde “Gafur” (bütün günahları bağışlayan) anlamındaki ismiyle altı yerde geçmektedir. “Allah ganidir, halimdir” olarak; Bakara, 2/263⁴⁰ ayetinde “Gani” (hiçbir şeye muhtaç olmayan, zengin) ismiyle birlikte bir yerde, “Allah, alimdir, halimdir” olarak; Nisa, 4/12⁴¹, Hac, 22/59⁴², Ahzab, 33/51⁴³ ayetlerinde “Alim”

33 Bakara, 2/225, 235, 263, Âl-i İmran, 3/155, Maide, 5/101, İsra, 17/44, Fatır, 35/41, Nisa, 4/12, Hac, 22/59, Ahzab, 33/51, Tegabun, 64/17.

34 (Bakara, 2/225) لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığımız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halimdir.”

35 (Bakara, 2/235) وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki, Allah gerçekten çok bağışlayandır, halimdir.”

36 (Âl-i İmran, 3/155) وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halimdir.”

37 (Maide, 5/101) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تُبَدِّلُكُمْ سُؤْمُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنزَلُ الْقُرْآنُ تَبَدَّلُكُمُ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Ey iman edenler! Siz açıldığınız takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. Allah onları bağışlamıştır. Allah, çok bağışlayandır, halimdir.”

38 (İsra, 17/44) تَسْبِيحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ قُرْآنٌ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا نَسِيحٌ بِحَمْدِهِ وَلَكِن لَّا تَتَفَهَمُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا
“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespîh ederler. Her şey O'nun hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halimdir, çok bağışlayandır.”

39 (Fatır, 35/41) إِنَّ اللَّهَ يُسَكِّتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِّنْ بَعْدِ إِذْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا
“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup girmesinler diye (kürdüğü düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayandır.”

40 (Bakara, 2/263) قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ
“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halimdir.”

41 (Nisa, 4/12) وَصِيَّةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ
“Bunlar, Allah'ın emridir. Allah, hakkıyla bilendir, halimdir.”

42 (Hac, 22/59) لِيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ
“Elbette onları hoşnut olacakları bir yere koyar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, halimdir.”

43 (Ahzab, 33/51) وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا
“Allah, kalplerinizdekini bilir. Allah, hakkıyla bilendir, halimdir.”

(her şeyi çok iyi bilen) ismiyle birlikte üç yerde, “Allah şekürdür, halimdir” olarak Tegabun 64/17⁴⁴ ayetinde “Şekür” (az iyiliğe karşı çok karşılık veren) ismiyle birlikte bir yerde olacak şekilde toplam on bir ayette hilmi “el-Halim” olarak görmekteyiz.

El-Halim, Allah’ın ismi olarak; “Kendisinin gazabı kendisini tahrik etmeyen, bir cahilin cehli ya da isyanı kendisini öfkelenlendirmeyen afv ve teenni sahibi demektir.⁴⁵ Suçluyu cezalandırmaya gücü olmayan acize halim denilmez. Halim, kudreti yettiği hâlde, hikmete dayalı olarak cezalandırmayandır. Oysa O, aynı zamanda Habir’dir, her şeyden haberdardır, fakat tevbe için mühlet verir. Hüküm kendisine kalmıştır, çünkü aynı zamanda el-Adl’dir. Yani Allah imhal eder, ama ihmal etmez.⁴⁶ İntikamda acele etmez, günahları örter.⁴⁷

Ayetlerde “Gafûr, Ganî, Alîm ve Şekûr” isimleri ile birlikte anılan el-Halim ismi Türkçe meallere şöyle yansımıştır: O (c.c.), halimdir, ceza vermede acele etmez,⁴⁸ yumuşak davranır,⁴⁹ rızık kesmez,⁵⁰ ıvecen olmayandır,⁵¹ tahammüllüdür.⁵² Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir adlı tefsiri yazanlara göre ise el-Halim ile, “günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden” anlamında Afûv, Gafûr, Tevvâb; “her şeyin iç yüzünden haberdar olup, bütün ayrıntıları bilen” anlamında Alim, Habir, “her şeye gücü yeten kudretli anlamında” Kadir, Kavi, Metin ve “çok sabırlı” anlamında Sabur isimleri arasında da bağlantı vardır.⁵³

Buna göre O (c.c.), günahı hemen cezalandırmaz, hışmında acele etmez, zaman verir. Bu zaman içinde yaptıklarına pişman olup, tevbe edenleri affeder. Israr edenler hakkında, hüküm artık kendisine kalmıştır. Aslında kuvvet ve kudret sahibi olmasına rağmen kullarının günahlarına göz yummakta, görmezlikten gelmekte, intikam almamaktadır. Çünkü O (c.c.) aynı zamanda el-Gafur’dur, bağışlayıcıdır. Kullarının

44 (Tegabun, 64/17) *إِنَّ تَقْرُؤًا لِلَّهِ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعَفُ لَكُمْ وَيَغْفِرُ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ*
“Eğer siz Allah’a güzel bir borç vererseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halimdir.”

45 Veli Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayıncılık, İzmir 1988, s. 113.

46 Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963, 3. Baskı, s. 67.

47 Ubey Hamid el-Gazali, *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsna*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s.77; Ahmed Şirbahi, *Mevsuatü li'l-Esmâi'l-Hüsna*, Daru'l-Cemil, Beyrut 1987, I, 179.

48 Diyanet, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Ankara 1981, s. 35; Abdülkadir Şener, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Mealı*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2009, s 35.

49 Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 35,

50 Hasan Basri Çantay, *Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, İstanbul 1962, I, 60.

51 Hüseyin Atay, *Kur’an Türkçe Çeviri*, Atay Yayıncılık, Ankara 2002, s. 35.

52 *Muhammed Esed, Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) İşaret Yayınları, 1996, I, 67.

53 Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 487.

işlediklerinin hepsini tam anlamıyla da bilmektedir, çünkü el-Alim'dir. Aynı zamanda “Gani” ve “Şekür” olandır, kullarının yaptıkları iyiliklere karşılığını fazla fazla verir ve vermekle de kendinden bir şey azalmaz. Kur'an'a böyle bakıldığında hilmin, Allah'ın kullarına karşı muamelesindeki bu dikey ilişkide ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Bu nedenle Allah kullarına karşı halimdir, kulların Rablerine karşı böyle bir özelliğe sahip olmaları beklenemez. Bu yüzden Kur'an'da kullar ile ilgili özellikler arasında hilm, insanların karşılıklı ilişkileri açısından yer almaktadır. Bu konuyu açıklığa kavuşturduktan sonra şimdi Yüce Allah (c.c.)'in bu isimlerini ve ayetlerde niçin birlikte zikredildiklerini anlamak için Kur'an yorumlarına bakalım:

4.1.1. “Gafûr-Halîm”

El-Gafûr, (الغفور) mağfiret eden, suçları çok bağışlayan, affeden, insanların beğenilmeyen taraflarını gizleyen, mağfireti çok, kullarını dünya ve ahirette rezil etmeyen, onların günahlarını da gizleyen demektir.⁵⁴ Kur'an'da el-Gafûr veya el-Gaffâr olarak başka ayetlerde de geçer.⁵⁵ Ancak Kur'an'da “Gafûr-Halîm” olarak; Bakara, 2/225, 235, Âl-i İmran, 3/155, Maide, 5/101, İsrâ, 17/44 ve Fatır, 35/41. ayetlerinde yer alır. Bu isim birlikteliği tefsirlerde genel olarak bağışlayıcı oluşu ve kullarına karşı yumuşak davranması şeklinde yorumlanmıştır.

Bakara, 2/225. ayette yeminlerini bozanlara karşı hemen ceza vermez, tevbe etmek için onlara zaman verir.⁵⁶ Çünkü bu, yumuşak davranmayı ve uygulamayı genişletmeyi gerektiren bir konudur. Böylece yaptıklarından dolayı kullarını bağışlar ve onlara karşı çok yumuşaktır, tahammüllüdür, acele etmez,⁵⁷ günahı bu dünyada örter.⁵⁸ Geniş sabır sahibidir.⁵⁹ Yeminlerini bozanlara “günahları örtme” manasına gelen gafûr sıfatıyla muamele edeceğini beyan etmek için, bu sıfatı ayetin sonuna getirmiştir. Böylece Yüce Allah, günahı ortaya çıkarmanın değil, örtmenin önemli olduğunu insanlara öğretmek istemektedir. Ayrıca teenni ile hareket etmek, vakar ve ağırbaşlılık anlamına gelen hilm sıfatını da devreye koyarak, insanlara sorumlu tutup ceza verirken, teenni ile hareket

54 Ragıb el-İsfehâni, *Müfredat*, s. 362.

55 Bakara, 2/173; Enfal, 8/69; Nahl, 16/110; Fussilet, 41/32; Mümtehhine, 60/7 vb.

56 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camîu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türki), Kahire 2001, IV, 42; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, I, 229.

57 Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 437; Kurtubi, *el-Camîu li Ahkâmî'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır, 1957, III, 102; Ebu'l-Fida İmaduddin b. Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Kahire 2000, II, 330; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul trs. II, 104; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, I, 389; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. Ankara 2006, I, 356.

58 Taberi, *Camîu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, IV, 42.

59 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir trs. II, 656.

etmenin önemini vurgulamaktadır. Günahı örtme ve teenni ile hareket, suçlulara karşı belirlenecek tavrın temelini teşkil etmektedir.⁶⁰ O, daima yerinde, hoşgörülü ve uygun davranır, sabırsızlık, ölçüsüzlük ve acımasızlık etmez.⁶¹ Razi, burada günahı örtme- de mübalağa olduğuna dikkat çeker, halimin Arapçada sükunet ve yavaşlık anlamına geldiğini, el-Halîm'in ise, ceza vermede acele etmeyip, cezayı ertelediğini ifade eden Allah'ın sıfatıdır, der.⁶²

Bakara, 2/235. ayette iddet beklemekte olan kadınlarla evlenme konusunda izlenecek yoldaki davranışlara temas edilmekte, onlarla gizli bir görüşme yapılmaması ve iddet müddeti dolmadan nikâh kıyılmaması istenmektedir. Aksi davranışlara karşı Yüce Allah (c.c.) kullarına hak ettiği azabı hemen vermez, telafi edilmesi için müsait bir vakit verir, günahını itiraf eden kullarına merhamet eder.⁶³ Teenni sahibidir, kullarının cezalarını vermede acele etmez,⁶⁴ çok bağışlayıcı ve çok yumuşaktır.⁶⁵

Bu konuda bir başka ayet de Âl-i İmran, 3/155'tir. Burada savaş meydanında cihadı bırakıp gidenlere karşı Allah'ın affedici muamelesi dile getirilmektedir. Buna göre Allah, onların günahlarını cezalandırmaktan vazgeçmiştir. Çünkü O (c.c.) müminlere gazabıyla değil, hilmıyla muamele eder,⁶⁶ cezada acele etmeyip, tevbe edebilecekleri kadar kendilerine zaman verir.⁶⁷ Kullarına karşı merhametli, şefkatli ve sabırlıdır.⁶⁸ Süleyman Ateş bu ayetin tefsirine başka bir ayeti de dahil ederek şöyle der: "Eğer Allah'ın yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı yaratık bırakmazdı."(Fatır, 35/45).⁶⁹

60 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 137.

61 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 81.

62 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, VI, 85.

63 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, VI, 145; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 385; Begavi, *Mealimu't-Tenzil*, III, 326; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 244; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 189.

64 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IV, 286; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 465; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 417; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 87.

65 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 118; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. I, 373.

66 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 229; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. I, 696.

67 et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, VI, 175; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IX, 54; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 645; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 479; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 180.

68 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, II, 1103.

69 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 119.

Maide, 5/101. ayette Allah, çok soru soranları uyarmakta ve böyle davrananların günahlarını affetmede halim olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰ O (c.c.), pek çok şeyi affeder,⁷¹ günahları örter, cezada acele etmez, ahirete kadar zaman verir, merhametlidir,⁷² hoş görü sahibidir,⁷³ sabırlıdır.⁷⁴

İsra, 17/44. ayette ise, Allah'ı sürekli tespih edenlerin varlığını anlamayanlara karşı O (c.c.) halim ve bağışlayıcıdır.⁷⁵ Kendisine isyan edeni cezalandırmakta acele etmez, ona süre tanır, fırsat verir.⁷⁶ Çünkü şefkatlidir, merhametlidir, sabırlıdır, lütf ile muamele etmeyi sever.⁷⁷ Tevbe ederse affeder, günaha devam ederse, perişan eder.⁷⁸ Celal Yıldırım, bu ayetin tefsirinde el-Halîm için şu açıklamayı yapar: “Kur'an bu ayette fezaşa serpiştirilmiş sistemlerin hareket hâlinde olduğunu belirttikten ve atom çekirdeği etrafında dönen elektronlara işaret ettikten sonra neden bu iki sığata yer verdi? O hâlde halimin manasını açıklamak gerekir. Halîm, hilm kökünden gelen bir sığattır. Nefis ve duyguları heyecan, telaş, öfke ve acelecilikten alıkoyup frenlemektir. Bu tanımlamaya göre hilm, aklın araçlarından biridir. O hâlde el-Halîm burada kainatın en küçük parçalarının da kendi haline terk edilmiş olmadığını öğretmektedir. Aksi hâlde biri diğersinin yörüngesine kayar, düzen diye bir şey kalmazdı. Allah, hilm tecellisiyle onları sünnetullahıa bağlayarak, belli kanunlarla idare etmektedir. Ayrıca insanların çoğu, bunu bilmeden inkâr içindedirler. Ama halîm sıfatının tezahürü ile Allah onları kahretmemekte, ömürlerinin sonuna kadar mühlet vermektedir. Çünkü O çok bağışlayandır.”⁷⁹

El-Halîm ile ilgili son ayet olan Fatır, 35/41. ayette yer ve göklerin düzenini sağlamada Allah'ın yüce kudretine işaret edilirken yine bağışlayıcı ve halim oluşu vurgulanmıştır.⁸⁰ Yani, bunca güç ve kudretine rağmen yine de Halîm'dir, Gafur'dur. Aza-

70 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, V, 385.

71 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, X, 114; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 347; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 68; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. II, 347.

72 Taberi, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IX, 25; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 302.

73 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 541.

74 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, IV, 1796.

75 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XX, 217; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 304; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, I, 472.

76 Taberi, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIV, 607; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 523; Kurtubi, *el-Camii li Ahkami'l-Kur'an*, X, 267.

77 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VII, 3503.

78 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 221.

79 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VII, 3511.

80 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXVI, 32.

metine ve büyüklüğüne uygun davranır, tahrikleri vakarla, olgunlukla ve sükûnet ile karşılar.⁸¹ Kullarının kendisine isyan ettiklerini görür, onların cezasını hemen çabucak vermez, erteler ve bir süreye kadar bekletir. Başkalarının da suçunu örter ve bağışlar.⁸²

Gafûr ve Halîm isimleri ile bu ayetlerde Yüce Allah'ın bağışlayıcı olduğuna, günahları örttüğüne, tevbe için zaman verdiğine, tevbe edenleri bağışladığına işaret edilirken, aynı zamanda el-Halîm olduğu için de hemen ceza vermediği, cezada acele etmediği anlaşılmaktadır. Buna göre, kullarına karşı genel üslubu merhamet ve şefkat üzere olan Yüce Allah (c.c.)'ın, günahkâr kullarına karşı da aynı üslubu devam ettirdiğini bu defa el-Halîm isminden öğrenmekteyiz.

4.1.2. “Alim-Halîm”

Alim, bilgi sahibi çok bilen anlamındadır. Allah'ın bilgisine sınır yoktur. O, her şeyi bilir. Olmuşları olduğu gibi, olacakları da, olmuşlar kadar açık-seçik bir şekilde bilir. Hiç bir şey ilminin dışında değildir, demektir.⁸³ Kur'an'da el-Alim olarak başka ayetlerde de geçer.⁸⁴ Ancak 3 ayette “Alim-Halîm” olarak geçmektedir.

Nisa, 4/12. ayette miras paylaşımındaki taksimat anlatılırken, bu paylaşımın Allah'a ait olduğu vurgulanıp, kulların neler yaptığını bildiğini, ancak halim olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Allah her şeyi bilendir, birbirine mal hususunda zarar verme kastında bulunanları bilir. Fakat sabırlı olduğundan ceza vermede acele etmez. Bundan dolayı bu hilmle aldanıp, zarar vermeye kalkışmamalı, yapılacak vasiyet Allah rızası için yapılmalıdır,⁸⁶ zaten O (c.c.), kullarının layık olan hisselerini bilir, ona göre emreder. Ve bu emrine muhalefet edenlerin cezalarını hemen vermez, tehir eder.⁸⁷ Allah ne zaman nerede ne yapacağını bilir, daima yerinde, hoşgörülü ve uygun davranır. Sabırsızlık, ölçsüzlük ve acımasızlık etmez.⁸⁸ Kurtubi, bu ayet ile ilgili olarak; “Allah, miras ehlinin durumunu bilmektedir, bu konuda cahillik edenlere karşı ise

81 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, I, 354.

82 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIX, 392; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 161; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XIV, 356; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 392; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 469; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 311.

83 Ragıb el-İsfehani, *Müfredat*, s. 343.

84 Bakara, 2/32, 115; Hicr, 15/25; Nur, 24/59 vb.

85 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 382; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, III, 1230; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 212; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. II, 24.

86 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IX, 234; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 528.

87 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 40; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, II, 564.

88 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, VI, 488; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 224.

halîmdir. Şaz bir kıraate göre bu ayet “Allah alimdir, hakimdir,” şeklindedir. Yani mirasın bölümleri ve vasiyet ile ilgili olarak hakimdir, denilmiştir.”⁸⁹

Hac, 22/59. ayette “Allah onları, herhâlde memnun kalacakları bir yere bırakacaktır. Allah, kesinlikle tam bir bilgi sahibidir, halîmdir.” buyrulurken, Müslümanların Allah’a hicret etmelerinin ve O’na güvenmelerinin günahlarının bağışlanmasında etkili olacağı vurgulanmaktadır. Allah, kimin ne için hicret ettiğini bilendir ve onlara hilmî ile muamele edecek, yumuşak davranacak ve cezada acele etmeyecektir.⁹⁰ İbn Abbas, “Allah, niyetleri bilir, akıbet hakkında da halîmdir” der.⁹¹

Ahzab, 33/51. ayette Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hanımlarından boşadıklarını tekrar geri almak istemesine temas edilerek, bunun bir sakıncasının olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü Allah, gizli saklı ne varsa bilir,⁹² ancak muamelesinde hoşgörülüdür,⁹³ cezada acele etmez, günahından pişman olmaları için onlara süre verir.⁹⁴ Her şeyi sabır ve rahmetinin yumuşaklığı ve lütfünün inceliği ile yürütendir.⁹⁵

Bu ayetlere göre, el-Alim olarak Yüce Allah’ın, kullarının ne yaptığını en iyi bilen olmasına rağmen, aynı zamanda el-Halim olduğu için, yine kullarına karşı muamelesinde yumuşak davrandığı, hoş gördüğü ve cezayı ertelediği, pişman olmaları için fırsat verdiği anlaşılmaktadır.

4.1.3. “Gani-Halîm”

El-Gani, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bunun yanında her şeyin kendisine muhtaç olduğu tek zengin olan anlamındadır.⁹⁶ Böylece Allah’ın, başkalarına muhtaç olmakla birlikte yaratıklara ve özellikle insanlara karşı ilgisiz, ihtimamsız olmadığı belirtilmektedir. Kur’an’da el-Gani olarak başka ayetlerde de geçmektedir.⁹⁷

89 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, V, 81.

90 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XVI, 620; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 207; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXIII, 60; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 500; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VIII, 4047; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 747; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 43; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 543.

91 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XII, 88.

92 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XIV, 218; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 328; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 181.

93 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 326.

94 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIX, 146; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, V, 85; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXV, 222.

95 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XI, 197; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VIII, 4881.

96 Ragıb el-İsfehani, *Müfredat*, s. 366.

97 Âl-i İmran, 3/97; Enam, 6/133; Lokman, 31/26.

Ancak “Gani-Halîm” olarak bir ayette geçer. Bakara, 2/263. ayette sadaka verdikten sonra gönül kırmaya temas edilirken, Allah’ın buna ihtiyacının olmadığı ifade edilerek, yine cezayı hemen vermediği hatırlatılmıştır.⁹⁸ Çünkü Allah zengindir, hiç bir şeye muhtaç değildir. İşlerinde acelesi de yoktur, cezada acele etmez.⁹⁹

Bu ayete göre; Yüce Allah (c.c.)’ın kullarının yaptıklarına ihtiyacının olmadığı, hatta mal olarak verilenlere de bir ihtiyacının olmadığı anlaşılmaktadır. Kulların, ibadetleri esnasında işledikleri günaha karşılık da hemen ceza vermediği, çünkü el-Halîm olduğu vurgulanmıştır.

4.1.4. “Şekür-Halîm”

Eş-Şekür, insanların az da olsa yaptıkları iyilikleri lütuf ve keremiyle kolayca kabul edip, karşılığında bolca sevap vermesidir.¹⁰⁰ “Şekür-Halîm” olarak Kur’an’da bir ayette geçtiği görülür.

Tegabun 64/17. ayette kullar, sadaka vermeye teşvik edilerek, bunun Allah’a verilen bir borç olduğu ve sonra karşılığının kat kat alınacağı ifade edilir. O (c.c.) zaten günahkârları da hemen cezaya çarptırmayıp, mühlet verir.¹⁰¹ Sabır ve şefkat gösterir.¹⁰² Gerçi hesap görmek istediği zaman hesabı çok seridir, bir anda bütün hesapları görüp bitirebilir. Fakat her günahın peşinden hesabını görmez, birçoklarına mühlet verir. Bu da kendisine herhangi bir şeyin gizli kalmasından değildir, büyüklüğündendir.¹⁰³

Bu ayetten de anlaşılan, dünyada yapılan iyiliklerin karşılığının ahirette fazlasıyla görüleceğine işaret edilmektedir. O zaten günahkârları da hemen cezaya çarptırmamaktadır.

Kur’an’da el-Halîm, Gâfur, Alim, Gani ve Şekür isimleriyle beraber, Yüce Allah’ın kullarının günahlarına karşı muamelesinde ortaya çıkan bir kavram olarak

98 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 461; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 195; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 278; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 464.

99 et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IV, 658; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 496; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, VII, 52; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, III, 310; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, II, 739; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 328; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 98.

100 el-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut, 1985, s. 128.

101 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XXIII, 21; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, VI, 137; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXX, 28; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XVIII, 146; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XIV, 25.

102 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XII, 6228.

103 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 98; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 475; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. V, 374.

görülmektedir. Yorumlar da daha çok, O'nun hemen ceza verebilecek bir kudrete sahip olmasına rağmen, böyle yapmayı, tevbe için fırsat verdiği ve cezayı ertelediği noktasında yoğunlaşmaktadır. Çoğunlukla yorumlar, birbirini tekrar etmiştir. Böylece Allah'ın el-Halîm olmakla, kullarına karşı hoşgörülü, sabırlı ve yumuşak bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır. Burada dikkati çeken husus, el-Halîm'in üstün ahlak yönüyle açıklanmasıdır. El-Halîm'de ayrıca aklı çağrıştıran bir yorum yapılmamıştır.

4.2. Diğer Peygamberler ve Hilm

Kur'an'da hilm kavramı diğer peygamberlerle ilgili olarak da ele alınmaktadır. Bu konuda Hz. İbrahim, Hz. Şuayb ve Hz. İsmail ya da Hz. İshak "halîm" olarak nitelendirilir.

Tevbe, 9/114.¹⁰⁴ ayette Hz. İbrahim'in çok yumuşak huylu ve sabırlı olduğuna işaret edilmektedir. Çok içli, duyarlı ve yumuşak huylu, yufka yürekli, kalbi rikkat ve merhamet doluydu.¹⁰⁵ Merhametinden dolayı babası için af dilemişti.¹⁰⁶ Babasının kendine olan zulmüne rağmen ona karşı halim davranmış, ona dua etmiş, onun için mağfiret dilemiş,¹⁰⁷ hidayete kavuşması için huşu içinde yalvarıp yakarmıştır.¹⁰⁸ Ama bu sabırsızlıktan ve tahammülsüzlükten dolayı bir ah etme değildir. Halîm, selim, hiddetten uzak, eza ve cefaya katlanan ve mihnete sabırlı olan bir tavırdadır. Ancak onun bir Allah düşmanı olduğunu anladıktan sonra, Allah'a olan haşyetinden dolayı bundan vazgeçti.¹⁰⁹ Celal Yıldırım, Hz. İbrahim'in bu özelliği hakkında şöyle der: Bu, Cenab-ı Hak'ın 99 isminden biridir. Sıfat, zata nispetle mana alır. O bakımdan Hz. İbrahim için şu manaya gelir:

- a- Nefsi öfke ve heyecanın dışında tutup, kontrol etmek,
- b- Hisleri tahrik eden olaylar karşısında aklın ve imanın yolunu seçip, duygusal davranmamak,
- c- En üzücü olaylar karşısında sabırlı, yumuşak ve sakin davranmak,
- d- Ani karar vermekten kaçınmak, iyice düşünüp etraflıca inceledikten sonra neticeye varmak.¹¹⁰

104 (Tevbe, 9/114) ... إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ. "İbrahim çok duygulu ve halim idi."

105 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XVI, 217.

106 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, XII, 46; Zemaşeri, *el-Keşşaf*, III, 99; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 303; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 146; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 66; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 590.

107 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 303.

108 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, VIII, 276.

109 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 415.

110 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, V, 2614.

Hz. İbrahim'in bu özelliğine Hud, 11/75.¹¹¹ ayette de işaret edilir. O, yumuşak huylu, duygulu, hassas ruhlu ve kendisini Allah'a vermiş biri idi.¹¹² Hz. İbrahim bu ayette, meleklerden o kavmi cezalandırmak için acele etmemelerini, tevbe etmeleri için onlara fırsat vermelerini dilemiştir.¹¹³ Yüce Allah (c.c.) bu güzel sıfatlarla İbrahim'i övmektedir.¹¹⁴ Mevdudi, burada hilmî, "sabır" olarak yorumlamıştır.¹¹⁵ Taberi ise, Hz. İbrahim'in öfkesini yenen biri olduğunu söylemiştir.¹¹⁶

Hud, 11/87.¹¹⁷ ayette ise, Hz. Şuayb hilm sıfatı ile nitelendirilmektedir. Ona; "Yumuşak huylu, akıllı¹¹⁸ ve uyumlu birisin." denilmiştir.¹¹⁹ İbn Abbas'a göre Allah düşmanları bu sözleriyle onunla alay etmişlerdir.¹²⁰ Kurtubi'ye göre ise; "Gerçekten, akli başında ve halim biri iken" denilmek istenmiştir.¹²¹

Kur'an'da halim olarak nitelendirilen başka biri Hz. İsmail ya da Hz. İshak'dır. Saffat, 37/101.¹²² Ayette Hz. İbrahim'e "iyilerden bir çocuk isteme" duasının karşılığı olarak "halim bir oğul" müjdelenmiştir.¹²³ Bu çocuk Hz. İsmail'dir.¹²⁴ İkrime ve Katade ise, İshak olduğunu düşünür.¹²⁵ İbn Kesir, bu çocuğun İsmail olduğunu, çünkü İshak'tan büyük olduğunu ve ilk müjdelenen çocuğun İsmail olduğunu söyler ve kurban edilecek bir çocuğun halim, yani yumuşak tabiatlı olduğuna işaret edildiğini

111 (Hud, 11/75) *إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ* "Doğrusu İbrahim çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse idi."

112 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 218; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, IX, 73; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 187.

113 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 320.

114 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 454; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 554; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 25.

115 Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, (trc. Muhammed Han Kayanî vd.), İnsan Yayınları, İstanbul 1997, I, 283.

116 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XII, 493.

117 (Hud, 11/87) *... إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ* "Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında birisin."

118 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XII, 545; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 226; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 561; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 325; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 27.

119 Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 191.

120 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 461.

121 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, IX, 87.

122 (Saffat, 37/101) *فَبَشِّرْهُ بِبَعْلَامٍ حَلِيمٍ* "Biz de ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik."

123 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, V, 220; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXVI, 151; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XV, 98.

124 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 442; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 413; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 123.

125 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIX, 578.

ifade eder.¹²⁶ Celal Yıldırım, “İsmail veya İshak’tır. Bu iki ismi kullanmamız, konu hakkındaki görüş farklılıklarından kaynaklanır. İbn Abbas, Ali ve İbn Mesud bu oğlun İshak olduğunu düşünürler. İbn Abbas’dan gelen başka bir görüşe göre ise İsmail’dir. Tevrat’ta ise İshak’tır.” diyerek bu görüşleri birleştirmeyi tercih etmiştir.¹²⁷ Kur’an Yolu yazarlarına göre ise; “Halim, bu ayette hem zihinsel gelişmişlik hem de ahlakî olgunluk olduğu için akıllı ve iyi huylu diye karşılık bulmuştur.”¹²⁸

Kur’an yorumlarında diğer peygamberler ile ilgili olarak hilmin, Hz. İbrahim ve Hz. Şuayb’da hem akıl hem ahlak özelliği olarak, Hz. İsmail ya da İshak’da ise bir ahlak özelliği olarak vurgulandığı görülmektedir.

4.3. Kur’an’da “Hilm-Akıl” İlişkisi

Kur’an’da Tur, 52/32. ayette¹²⁹ ahlam (احلام), akıl manasına gelmektedir.¹³⁰ Yani “akılları mı emrediyor bu çelişkiyi, o hâlde akılsızlar” denilmiştir.¹³¹ İbn Kesir, “akılları mı bu batıl sözleri söylemelerini emrediyor” şeklinde açıklamıştır.¹³² Kur’an Yolu yazarlarına göre hilm, zihinsel yetenek olan akıllı iyi kullanmak ve aynı zamanda basiretli, soğukkanlı, sabırlı, ölçülü, kısaca erdemli ve hakka uygun davranmaktır. Cahiliye döneminde de akla önem verilirdi. Ancak bu akıl, onları yararlı inanç ve eylemlere götürme imkânından yoksundu. Bu sebeple de cahiliye denilmişti. İslam, vahiy ile aklın yolunu aydınlattı, önüne inanç ve ameller ile ilgili ölçüler koydu, aklın sadece bir düşünme yeteneği değil, vahiy çerçevesinde en doğru, en adil ve en yararlı olanı kavrama, bilme yeteneği hâlini almasını sağladı. Böylece müminler, vahiyden aydınlandıkları için, akılları ile hareket eder ve doğru olanı yaparlar.¹³³

İzutsu bu konuda müsteşriklerin görüşlerine şöyle dikkat çeker: “Goldziher’in ünlü kitabından önce şarkiyatçılar, İslam’dan önceki zamanlarda cehl kelimesinin ilmin zıddı olduğunu düşünürlerdi. Ondan sonra şarkiyatçılar, artık ceHLin ilmin zıddı olmadığı yönünde birleştiler. İslam’dan önce ceHLin dinî bir manası yoktu. CeHL, insanın kişisel bir niteliği idi ve o derece tipik bir vasf idi ki, İslam’dan önceye ait şiirde

126 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XII, 38.

127 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, X, 5115.

128 Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. IV, 544.

129 (Tur, 32/52) *أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ*

“Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?”

130 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XXI, 595.

131 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXIX, 630; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 279; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XI, 5848; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 82; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 401.

132 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 237.

133 Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. V, 152.

mutlak hilm ile beraber yer alırdı ve hilmin karşıtı idi. Bu çift kavramın hakiki anlamını bilmeden eski Arapların psikolojik davranışlarını anlayamayız ve davranışların altında yatan asıl faktörü göremeyeceğimiz için, birçok hâllerde onların neden öyle davrandığını çözemeyiz.¹³⁴

Buna göre, hilm Arapların cahiliye dönemindeki karakteristik özellikleri olan cehaletin tam zıddı olarak karşımıza çıkmaktadır ve tamamıyla huy/tabiat anlamına gelen yönlerini ifade etmektedir. Ayrıca şöyle der:

“Cehl, en ufak bir kızgınlık anında iradesini kaybedip, parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp, sonucu düşünmeden hemen körü körüne atılan delikanlı, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışdır. Bu insan, doğru düşünme ölçüsünü yırtıp, kendisini öfkesinin peşine düşürür. Hilm ise, bu tür cehl kavramının tam zıddıdır. Hilm, cehl patlamasını dizginleyebilen insanın ahlakıdır. Hilm, üstün bir akıl gücünün işaretidir.¹³⁵

İzutsu burada, öfkesini kontrol edemediği için aklını doğru kullanamama yönüyle cehle dikkat çekerken, hilmin sakinlik ile akli doğru kullanabilme yeteneği olduğunu ifade etmekte ve hilm ile akıl arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır. Buna göre hilm sahibi, cahile göre akli doğru kullanma gücüne sahip olan kişidir. Cahil öfkeye kapıldığı için, zayıf bir irade ortaya koymakta ve doğru düşünebilme yeteneğini kaybetmektedir.

O, hilm-akıl ilişkisini açıklamaya şöyle devam eder: “Cehl ne zaman harekete geçerse, insan beyninin düşünme gücü zayıflar. Hangi durumda olursa olsun, sabır ve teenni ile karar verebilmek için mutlaka halim olmak gerekir. Akıl ancak hilm ile beraber çalışırsa normal görevini yapabilir. Bu özelliği Araplar özellikle idarecilikte kullanmışlardır. Böylece cehlin, olayların gerçek sebebini anlayamamak, olayları ve insanları yanlış anlayıp basit ve isabetsiz hükümler vermek olduğu anlaşılır. Cehl sahibi, kendisini de göremez ve değerini anlayamaz.¹³⁶ Bu yüzden kendi insanlığının dışına çıkar, bir anlamda zihnen kördür. Cehlin bu yapısı, onun karşıtı olan hilmin, nasıl akıl manası kazandığını anlamamızı sağlar, Zira akıl, ancak sakin olduğumuz zaman akli dengeyi koruduğumuz sürece doğru çalışabilir. Hilm, akıl ve zekânın temelidir. O, aklın sakin durumudur. Akli doğru çalışmaya ve isabetli karar vermeye muktedir kılan hâldir. Ama pratikte ikisi de aynı manaya gelir.”¹³⁷

Sonuçta, hilmin akli doğru kullanmayı sağlayan bir vasıta olduğunu ifade etmek mümkündür. Cehl ise, aklın doğru kullanımını engelleyen bir perde gibidir. Olgun

134 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 192.

135 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 193-195.

136 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 199-201.

137 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 202-203.

insan, sakinlik yönünde iradesini kullanarak, aklının doğru çalışmasını sağlamakta ve davranış-akıl dengesini korumaktadır. Tur Suresi'nde bu ayette akıl olarak hilm kökünden gelen ahlak kelimesinin kullanılması, cehlin zıddı olan hilm kullanımının Kur'an'da da mevcut olduğunun delilidir. Tur Suresi'ndeki bu ayet, dolaylı olarak Müslümanlara akıl ile hareket etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece hilm, Kur'an'daki tüm akıl, tedebbür ve tefekkür ile ilgili ayetlerle ilgisi olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna göre halim Kur'an'da, akıl gibi zihni bir yeteneğe sahip olmakla birlikte, ahlakî olarak da sabırlı, merhametli, vakur ve öfkesini yenebilen, sakin bir insanın özelliğidir. Tabiatında akıl-ahlak dengesini kurmuş ve her iki yönden de itidale kavuşmuştur. Bu iki yönüyle halim, üstün bir erdeme sahip olan insan demektir. Gazali, İhya'sında "Hilmin Fazileti" başlığında bu hususa şöyle dikkat çeker: "Hiddeti yenme, tabii bir hilm ve ahlak yumuşaklığıdır. Aynı zamanda aklın kemale ermesidir. Böylece hiddet kuvveti kırılır ve akla boyun eğilir. Hz. Peygamber de şöyle buyurur: "İlim öğrenmek zorluk çekmekle, hilim de ahlakı güzelleştirmeye gayret ile mümkündür." Yine başka bir hadislerinde; "İlim tahsil edin, ilmin yanında ağırbaşlılık ve yumuşak huylu olmayı da öğrenin. Öğrencileriniz ve hocalarınıza karşı yumuşak davranın. Cehaleti hilminden çok olan zalim âlimlerden olmayın." O (s.a.s.) genelde şöyle dua ederdi: "Allah'ım, beni ilimle zenginleştir, hilim ile süsle, takva ile ikram et, sıhhat ve afiyet ile güzelleştir."¹³⁸

4.4. Kur'an'da Ahlam (Rüya)

Rüya (ahlam), kelime anlamı olarak bir kimsenin zihninden geçen hayal dizisi, uyku esnasında zihinde beliren düşünce ya da olaylar anlamına gelir.¹³⁹ Kur'an'da hilm kökünden gelen bir kelime olarak geçen ahlak (rüya) iki ayette geçmektedir.¹⁴⁰

Yusuf, 12/44.¹⁴¹ ayette Kur'an'da ayrıntısıyla anlatılan kıssa, İslam dünyasında rüya yorumu ve rüya ile gaybı bilme konusu gündeme geldiğinde, sık sık anılır; zira orada rüyanın geleceğe dönük işaretler içerdiği düşüncesi ve bu düşünceye dayanan rüya yorumu en açık ifadesini bulur. Kıssaya göre, rüya yorumunu, Yusuf'a Allah öğretmiştir. Bu ayette "bu bir rüya, bir şey değil" denilmiştir.¹⁴² Kurtubi, "te'vili olma-

138 Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, III, 394.

139 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, s. 443.

140 Yusuf, 12/44; Enbiya, 21/5.

141 (Yusuf, 12/44) قَالُوا أَضْغَاثُ أَخْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَخْلَامِ بِمَعْلَمِينَ

"Dediler ki: "Bunlar karma karışık rüyalarlardır. Biz böyle rüyaların yorumunu bilmiyoruz."

142 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIII, 181; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 290; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 47.

yan şeyler” derken,¹⁴³ İbn Kesir, “karışık rüya” olarak açıklamış,¹⁴⁴ Elmalılı, “anlamı olmayan hayaller” açıklamasını yapmıştır. Rüya yerine bu kelimenin tercih edilmesini ise, rüya kadar açık anlamı olmayan boş hayaller olduğunu demek istedikleri için, bu kelimeyi kullandıklarını ifade etmiştir.¹⁴⁵ Süleyman Ateş, düşlerin birbirine karışması, içerik olarak farklı şeylerin bir arada olduğu bir rüya olduğu için, diğer yorumcuların işin içinden çıkamamaları olarak açıklamıştır.¹⁴⁶

Peygamberlik ile rüya arasında kurulan bu ilişki, Hz. Peygamber’e karşı çıkan İslam öncesi Araplarca da dile getirilmiş ve onlar, Hz. Peygamber’in dilinde nesnelleşen bildirilerin, iddia edilenin aksine, sadık rüyaların ürünü olmaktan çok, ‘karışık, geçersiz bir rüyanın ürünü’ olduğunu belirtmişlerdir. Enbiya, 21/5.¹⁴⁷ ayette ise Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sözleri ona inanmayanlarca rüya olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁸ Mücahid ve Katade, burada ahlâmın rüyada görülen karışık hâller olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁹ Buna göre, müşriklerin vahiy hakkında uydurdukları bir şeydir.¹⁵⁰ İbn Kesir, “Hz. Peygamber hakkında böyle söyleyerek, iftira etmektedirler”, demiştir.¹⁵¹ Elmalılı, “yalan rüyalar” demiştir. Ancak rüya ile gerçeğin ortaya çıkarılamayacağını bildiklerinden “hayır, onu uydurdu” dediklerini eklemiştir.¹⁵² Celal Yıldırım, burada “bilinçaltında biriken rüya saçmalıklarıdır” şeklinde açıklama yapmıştır.¹⁵³

Sonuçta, hilm Kur’an’da yumuşak huyluluk, akıl ve rüya şeklindeki anlamlarıyla yer almaktadır. Ancak ağırlık, el-Halim olarak Allah’ın sıfatının geçtiği ayetlerde dir.

143 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, IX, 200.

144 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 47.

145 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 47.

146 Süleyman Ateş, *Yiğçe Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 399.

147 (Enbiya, 21/5) *بَلْ قَالُوا أَضْغَاتٌ أْخْلَامٍ بَلْ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأُولُونَ*

“Onlar diyorlar ki: “Muhammed’in bu söyledikleri karmakarışık rüyalar, belki de bütün bunları kendisi uyduruyor. Hayır, o sadece bir şairdir. Öyle değilse önceki peygamberlerin getirdikleri mucizeler gibi bir mucize getirsin!”

148 Zemaşeri, *el-Keşşaf*, IV, 129; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXII, 142; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 494.

149 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XII, 270.

150 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, XV, 225.

151 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IX, 391.

152 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 33.

153 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VIII, 3878.

5. Hz. Peygamber (s.a.s.), Hilm ve Rifk

Hilm, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinde bir zihin ve ahlak kavramı olarak karşımıza çıkar. Âl-i İmran, 3/159.¹⁵⁴ ayette de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in üslup olarak yumuşak bir yaklaşım içinde olduğu ifade edilir.¹⁵⁵ Bu, İslam davetinin de etkili olmasını sağlamış, insanların İslam dinine girmeleri böylece kolaylaşmış,¹⁵⁶ teselli edici ve rahatlatıcı sözleri, onların yeniden düşünmelerine ve imanlarında sebat etmelerine neden olmuştur.¹⁵⁷ O (s.a.s.), zaten müminlere karşı merhamet sahibidir.¹⁵⁸ İnsanlara muamelesinde belki azarlanmayı hak ettikleri hâlde, kusurlarını yüzlerine vurup da onlara sert davranmamış,¹⁵⁹ aksine nezaketi tercih etmiştir.¹⁶⁰ Bu hâli, aynı zamanda liderliğinin de sırrıdır.¹⁶¹ Ancak Kur'an'da, müşriklere karşı bu yumuşak üslubu devam ettirmemesi gereğine de temas edilmiştir.¹⁶²

Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabeden bu özelliklere sahip olanları övmüş, Allah'ın da böyle insanlardan razı olduğunu haber vermiştir. Böyle bir olaya şu rivayeti örnek olarak verebiliriz: İbn Abbas'dan gelen bir rivayete göre; Abdü'l-Kaysoğulları'ndan bir heyet İslam hakkında bilgi almak üzere Hz. Peygamber'in yanına gelir. Bu esnada Resulullah (s.a.s.), heyetteki Eşec'in sahip olduğu özellikleri beğenir ve kendisine; "Sende Allah'ın sevdiği iki özellik var; yumuşak huyluluk ve ihtiyatkârlık."¹⁶³ Bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.), yeni Müslüman olan bir sahabede gördüğü hilm ve ihtiyatlı davranma özelliklerini beğendiğini açıkça ifade etmiş ve Yüce Allah'ın da bu özellikleri sevdiğini ifade etmiştir. Müslim, bu hadiste geçen hilmin, akıl manasına geldiğini, Tirmizi ise hadisin hasen, sahih ve garib olduğunu söylemiştir.

154 (Âl-i İmran, 3/155) *فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ*

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi..."

155 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 647; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IX, 62; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l Kur'an*, III, 249.

156 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 432.

157 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 181.

158 (Tevbe, 9/128) *لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ*

"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."

159 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 451.

160 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 482.

161 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 125.

162 (Kalem, 68/9) *وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ*

"Onlar isterler ki, sen yumuşak davranasan da onlar da sana yumuşak davranırlar."

163 Müslim, b. Haccac, Ebu'l-Huseyn en-Nisaburi, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, İman, 25-26, I, 48-49; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Birr, 66, IV, 366; İbn Mace, Muhammed b. Yezid Ebi Abdillah, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Zühd, 18, II, 1400.

Hadis kitapları içerisinde “hilm babı”na sahip olan kitap, İbn Mace’nin Süneni’dir. 37. Kitap olan Zühd Kitabı’nda 18. Bab, hilme ayrılmış ve İbn Mace burada 4 hadis zikretmiştir.

Bu hadislerden ilki; öfkeyi yutmak ile ilgili bir hadistir. Muaz b. Enes’in babasından rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle der: Kim bir öfkeyi, gereğini yapmaya gücü yettiği hâlde yutarsa, Allah kıyamet günü o kimseyi bütün yaratılmışlara över. Nihayet onu huriler içinden dilediğini seçmek hususunda serbest bırakır.”¹⁶⁴ Bu hadis, gücü yettiği hâlde, öfkesini yutan insanın cennette yüksek derecelere ereceğine işaret etmektedir.

Diğer hadis, yukarıda bahsettiğimiz Eşec hadisidir. Ebu Said el-Hudri şöyle der: “Abdü’l-Kays heyeti Resulullah’ın huzuruna çıktı. Onlardan Eşec, dışarıda kaldı. Çünkü o devesini çökertti, yolculuk elbisesini çıkardı, temiz bir elbise giyip öyle geldi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ey Eşec, sende Allah’ın sevdiği iki özellik var; hilm ve acele etmeyip teenni ile hareket etmek.” Eşec; “Ya Resulallah, bunlar yaradılışında bulunan şeyler mi yoksa sonradan mı bende meydana geldi?” diye sordu. Hz. Peygamber; “Hayır, yaradılışında bulunan bir şeydir” dedi.¹⁶⁵ Nevevi, bu hadisin şerhinde şöyle der: “Hilm, akıl demektir. Enat da acele etmeyip, teenni ile hareket etmek demektir. Hz. Peygamber’in böyle söylemesinin sebebi, heyetin diğer üyelerinin aceleyle Resulullah’ın yanına gitmeleri, Eşec’in ise acele etmeyip, devesini bağlaması, sonra kendi elbisesini değiştirip huzura öyle girmesidir. Bu hareketinden dolayı onu övmüştür.¹⁶⁶ Diğer hadis, bu hadisin İbn Abbas’dan gelen başka bir versiyonudur.¹⁶⁷

Son hadis ise yine öfke ile ilgili başka bir hadistir. İbn Ömer’den gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Bir mümin kulun, sırf Allah rızasını talep etmek için yuttuğu bir öfke yudumundan Allah katında sevap bakımından daha büyük bir yudum yoktur.”¹⁶⁸ İbn Ömer, bu hadisin devamına; “Bu hadis, öfkeyi yenmenin sevabının büyük olduğuna işaret eder.” demiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hadislerinde yumuşak huyluluktan bahsederken, bazen hilm yerine rıfk kelimesini tercih ettiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber, rıfkı; tüm hayırları bir arada bulundurma olarak tanımlamış ve şöyle demiştir: Cerir b. Abdullah şöyle der: “Resulullah’ı şöyle buyururken dinledim: “Yumuşak davranamayan kim-

164 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4186, II, 1400.

165 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4187, II, 1401.

166 en-Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Şerhu Sahihi'l-Müslim*, I-VI, Kahire 1349, I, 189.

167 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4188, II, 1401.

168 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4189, II, 1401.

se, bütün hayırlardan mahrum kalmış sayılır.¹⁶⁹ Tirmizi bu hadisi Ebu'd-Derda'dan nakletmiş, aynı hadisin Aişe ve Cerir b. Abdullah'tan da geldiğini ve hasen ve sahih olduğunu bildirmiştir.¹⁷⁰ İbn Mace ise, Ebu Hureyre'den nakletmiştir.¹⁷¹ Bu hadise göre rıfk sahibi, İslam ahlakı olarak tüm hayırları tabiatında bulunduran kişidir. Bu özellikten mahrum olmak, âdeta tüm hayırlardan uzak olmayı ifade eder. Amre bt. Abdirrahman Resulullah'ın Hz. Aişe'ye şöyle dediğini nakleder: “Ey Aişe, Allah refiktir, rıfkı sever, kime rıfk verilmişse, ona öfke verilmemiştir.”¹⁷²

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in bu hadislerinden sakın, ihtiyat sahibi, güzel davrananlar, hayırlı insanlardır. O, bu güzel özelliğe sahip olmaları yönünde yeri geldiğinde ashabına uyarılarda bulunmuştur. Hz. Aişe'ye yönelik yaptığı şu uyarıları örnek olarak verebiliriz: Rivayete göre; Yahudilerden bir grup Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanına geldiler. Selam verirken “esselamü aleyküm” yerine “ölüm üzerinize olsun” anlamında “essamü aleyküm” dediler. Bunu duyan Hz. Aişe (r.anh.) “Ölüm sizin üzerinize olsun, Allah size lanet etsin” diye hemen cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.); “Yavaş ol Aişe! Yumuşak hareket et. Sert hareketten ve çirkin sözlerden uzak dur!” dedi.¹⁷³ Yine Hz. Aişe'nin devesine sert davrandığını gören Hz. Peygamber (s.a.s.); “Ey Aişe! Ona yumuşak davran, zira yumuşaklık, bulunduğu her şeyi güzelleştirir. Sertlik bir şeye girerse muhakkak onu çirkinleştirir.”¹⁷⁴

İlgili hadislerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.s.), özellikle öfke anında ortaya çıkan şiddetli hâle karşı, sakın olmayı öğütlemekte, sert tavrın ve sözlerin huy olarak insanın ahlakını kötüleştirdiğini vurgulayarak, hilm ahlakının güzelliğini ortaya koymaktadır. Özellikle Hz. Aişe'ye yönelik uyarılarında hem insanlara karşı muamelede hem de diğer canlılara karşı muamelede yumuşak davranmanın gerekli olduğu da anlaşılmaktadır. O (s.a.s.) bu teşviklerinden birinde şöyle der: “Allah, yumuşak tabiatlı olanları, zengin olup iffet sahibi olanları, nüfusu kalabalık olmakla birlikte fakir ama muttaki olanları sever. Çirkin söz söyleyen ve sürekli dilenen ahmakları sevmez.”¹⁷⁵ Buna göre halim kimse, rıfk sahibi olup, insanlara, hayvanlara ve diğer canlılara karşı tavrı yumuşak olan kişi demektir.

Bu konuda başka bir hadis kitabı, Ebu Davud'un Sünen'idir. 40. Kitap olan

169 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Birr, 74-76, III, 2003; Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Edeb, 10, V, 156;

170 Tirmizi, *es-Sünen*, Birr, 67, IV, 367.

171 İbni Mace, *es-Sünen*, Edeb, 9, II, 1216.

172 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Birr, 77, III, 2004; İbn Mace, *es-Sünen*, Edeb, 9, II, 1216.

173 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Selam, 10, II, 1706.

174 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Birr, 78-79, III, 2004.

175 Gazali, *İhya*, III, 398.

Kitabu'l-Edeb'de ilk bab; "Hilm ve Hz. Peygamber'in Ahlakı" başlığındadır. Burada Hz. Peygamber'in güzel ahlakını yansıtan çeşitli davranış örnekleri verilmiştir.¹⁷⁶

SONUÇ

Hilm, Kur'an'da el-Halim olarak Yüce Allah'ın kullarına karşı muamelesindeki hoşgörüsünü ortaya koyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manada bir ahlak kavramıdır ve yorumlarda daha çok kullarının günahlarına karşı hemen ceza vermeyip, tevbe etmeleri için fırsat verdiği şeklinde geçmektedir. Hilm, ahlak olarak akıllar manasına da gelmektedir. Özellikle İzutsu, cehl-hilm karşılaştırmasında hilmin akıl ve ahlak içerikli bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Kur'an'daki bir başka kullanımı rüyalarla ilgili olarak ahlak şeklindedir. Bu ayetlerde de karışık içerikli rüyalar anlamına gelmiştir. Hilm, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinde de bir ahlak ve zihin kavramı olarak kullanılmıştır.

Ancak hilm, günümüzde özellikle bir ahlak kavramı olarak anlaşılmaktadır. Merhamet, rıfk, yumuşak huyluluk, nezaket, hassas ve ince duygulu olmak, sabırlı olmak, vakur davranmak, öfkeyi yutmak, sakin, tevazu sahibi ve ağırbaşlı olmak, müminlerin güzel ahlak özellikleri arasında sayılmaktadır. Hilm, âdeti bu özelliklerin hepsini davranışlarında yoğurabilen ve ortaya koyabilen insanların özelliğidir. Hilm sahipleri yine güçlü ve kuvvetli olan, fakat intikam peşinde koşmayan, kendi haklarını da korumasını bilen, hiçbir konuda zillete düşmeyen, bağışlama yolundan da ayrılmayan yüksek ahlaklı kişilerdir. Aynı zamanda birkaç güzel ahlak özelliğini bir arada bulundurmayı gerektiren bir ruh hâli olması yönüyle hilmin büyük bir olgunluk göstergesi olduğu ifade edilebilir. Bu sebeplerle akıl-davranış dengesini kurmuş olmayı yansıtır ve her mümin için hedef olması gereken üst bir ruh hâlidir. Her ne kadar Kur'an'da insan-insan ilişkileri açısından çok yoğun bir biçimde vurgulanmasa da Yüce Allah el-Halim olmakla, kullarına bu hedefi göstermiştir.

176 Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Edeb, V, 132-135.

